

Az angol példa

Egy komplex médiatankönyv hasznáról és problémáiról

A médiapedagógia kulcsszava a tudatosság, célja a reflektív viszony kialakítása a média világához. A kérdés ugyanis az, milyen pozíciót foglalunk el a tömegkommunikációs eszközökkel való együttélésben. Ki uralkodik kin? Az általánosan elterjedt kultúrpresszimista álláspont szerint a befogadóra a médiarab szerepét osztja a televízió: anélkül, hogy esetleg tudatosulna bennünk, a foglyai vagyunk.

A másik oldalon – úgy tűnik, ők vannak kevesebben – a bizakodók és optimisták érveit találjuk: az új technológiák az információ hozzáférhetőségét demokratizálják, nagyobb választási lehetőséget és interaktivitást biztosítanak. Ésszerű használatuk kitágítja a világot, „meghosszabbítja” érzékszerveinket, növeli a változatosságot. Bármely véleményt is érezzünk hozzánk közelállónak, a legfontosabb feladatban, a kritikai viszony kiépítésének szükségességében nem lehet vita. Az angol szerzők „Médiaismeret” című tankönyve is ebből a nézőpontból tekint a médiaoktatásra.

A könyv bevezető gondolatai világosan megfogalmazzák a médiapedagógiával szemben támasztott elvi kiindulópontot. A médiaoktatás célja – írja *Hartai László* és *Jakab György* a kitűnő magyar előszóban, amely sűrítve, mint egy tömörített fájl, pontosan kijelöli e terület tanításának útjelzőit – az „aktív és kritikus szellemű ember” nevelése. Ebben a sikerélményben azonban soha nem lesz részünk, ha a médiát ab ovo negatívnak tartjuk. A képernyőket nem kihajítani kell az ablakon, a tiltás és tagadás hosszú távon valószínűleg nem vezet eredményre. Annál sokkal nehezebb, kitartást igénylő utat kell bejárjunk: a tömegkommunikáció mechanizmusait kell megértenünk. Ezért az angol szerzők mindvégig tárgyilagosak. Ítélezés helyett kompetenciákat és attitűdöket kínálnak, amikor valamennyi téma esetében többféle nézőpontot ismertetnek, elméleteket sorakoztatnak fel és hasonlítanak össze. „A média és a változó világ” című fejezetben még táblázatba is foglalják a kultúrpresszimisták és a bizakodók érveit, szembesüljön csak az olvasó az értékek relativitásával.

A „Médiaismeret” súlyos könyv. Csaknem ötszáz oldalas, nagyméretű, keménykötésű, nem szívesen cipeli az ember a táskájában. Súlyos abban az értelemben is, hogy komplexitásra törekszik, egyetlen könyvbe sűrít minden fontos elméleti és gyakorlati kérdést. A szerzőket több szempontból is a teljesség igénye jellemzi. Egyaránt vizsgálják az előállítást, a befogadást és a „terméket”, a médiaszöveget. Felhasználják szociológiai (statistikák, nézettség, társadalmi reprezentáció, szocializáció), ismeretelméleti (média és valóság), kommunikációelméleti (kódolás és dekódolás sajátosságai a tömegkommunikációban, szerepek), esztétikai (médiaszövegek formanyelve) megközelítéseket, elemzéseket. Külön fejezetet szánnak a média által táplált és ugyanakkor azt éltető kulturális környezet két legfontosabb jelenségének, a globalizációnak és a tömegkultúrának, de a médiaimperializmus mellett nem feledkeznek meg a lokális csatornák szerepéről sem. Az elméletet az elsőtől az utolsó oldalig példák és gyakorlatok sokaságával ültetik át a hétköznapi megértés szintjére. Az olvasóban pedig elkerülhetetlenül megfogalmazódik a kérdés, lehet-e a média világáról komplex módon könyvet írni. Képes-e egyetlen mű ezt a jelenségszférát, annak többféle tudományági megközelítését, a roppant mennyiségű fogalmat, az elméletek sokaságát felölelni anélkül, hogy a leegyszerűsítés, a sematikusság hibájába esne? Milyen problémák adódnak a rendkívül szerteágazó, sűrű médiaháló monografikus igényű bemutatásából?

Az egyik nehézséget a fogalmi telítettség jelenti. Gyakran találkozhatunk olyan oldakkal, ahol szinte zúdulnak ránk az újabb és újabb kifejezések, ráadásul időnként az értelmezésük is elmarad. Egyetlen példa: „A korábban csakis elkülönülten működőképes médiumok új és hibrid multimédia-formákban olvadnak össze, ideértve az Internetet és az ott kialakuló virtuális közösség világát is.” (352.) A multimédiára és a virtuális közösségre nem találunk értelmező részt, még leegyszerűsített fogalommagyarázatot sem. A feldúsított fogalmi apparátusra, többek között, azért van szükség, mert a könyv a különböző médiumokat igyekszik egy ernyő alá vonni. Így a médiaszöveg, a reprezentáció, a realizmus, a tömegkultúra, a globalizáció és más kifejezések olyan jelentésmezőjét alakítja ki, amelyben a televízió, újság, film és a rádió az előállítástól a „szövegen” át a befogadásig együtt tárgyalható. A szerzők ezt a stratégiát alkalmazzák a médiumok egymásra hatásának, a „globális médiaturmixnak”, a szakszövegekben elterjedt néven az intermedialitás jelenségének kezelésére. A tömegkommunikáció egyik legújabb tendenciájáról, a mediális határátlépésről van szó, mikor képek, hangok és szövegek keringenek és transzformálódnak, attól függően, hogy hol, milyen közegben hozzák létre jelentésüket. A kommunikációs csatornák interakciója, a médiumok tisztaságának elvesztése valóban kihívást jelent a médiaelmélet számára – a lehetséges válaszok csak most fogalmazódnak, biztonságos rálátást nyújtó teóriák még nem kristályosodtak ki.

A médiumok fúziójának leírására kétségtelenül az az egyik lehetséges megoldás, amelyet az angol szerzők kínálnak, vagyis a fogalmak használatának újragondolása. Felmerül azonban a kérdés, hogyan lehet analitikusan megközelíteni a specifikus jelkonfigurációk egyik médiumból a másik médiumba történő vándorlását. A kérdést a „Médiaismeret” sem tudja megnyugtatóan tisztázni. Ugyanazon szempontot érvényesítve könnyedén siklik médiumról médiumra, s ahelyett, hogy kitérne a különbségekre, inkább elmosza a határokat, több esetben is hiányérzetet keltve az olvasóban. A médiaszövegek elemzésénél például két fontos szempont a narráció és a műfaj. A könyv, miközben általános érvénnyel szól műfajiság és elbeszélés kérdéséről – némileg azt a benyomást keltve, hogy ezek a funkciók valamennyi médiaszövegnél ugyanolyan módon érvényesülnek –, többnyire a filmkultúrából vesz példákat. A tévé ebből a szempontrendszerből (a szappanoperák kivételével) kimarad. A probléma másutt is felmerül. A megjelenítés és valóság kapcsolatát tárgyaló fejezetben a „realizmus” fogalma alatt film és televízió valóságábrázolását egyaránt tárgyalják a szerzők. A fikciós filmek világában, például a sci-fi-t nézve valóban „felfüggeszhetjük hitetlenkedésünket és befogadói stratégiánkat, technikánkat áthangolhatjuk a műfaj elfogadott kódjaira és hagyományaira” (160.). Az állítás azonban nem alkalmazható a jellegzetes tévés műsortípusokra. A könyv – a valószínűleg *Umberto Eco*tól kölcsönzött példában – a futballmeccs közvetítésének szerkesztettségéről ír, de nem hangsúlyozza egy másik, a filmtől eltérő transzformációs keret szükségességét. A hírműsoroktól (tényt közlő adásoktól) és az élő közvetítésektől ugyanis azt várjuk el, hogy annak, amit látunk, legyen a külvilágban referenciája, míg a fikciós művek esetében tudjuk, hogy most nem a valóságot látjuk. A kettő között, bármennyire is az volna a televízióval szembeni társadalmi igény, nem húzható éles határvonal. Sőt, egyre erősebb tendencia e két funkció ötvözése, márpedig a valóság és fikció keveredése televízióban komoly problémákat okozhat. A határvonal eltűnése ugyanis a képek fedezetnélküliségét eredményezi. A képernyőn látott világot nem a környezetünkkel, hanem a média által teremtett valósággal tudjuk csak összevetni, így a képek elvesztik hitelüket.

A médiaszövegek kavalkádjának, a médiumok összefonódásának megragadása érdekében a szerzők tehát időnként nagyvonalúak, nem mindig veszik figyelembe az egyes audiovizuális médiumok eltérő társadalmi meghatározottságát vagy a funkcióbeli eltéréseket és az előállítás mechanizmusának szembevető különbségeit.

A médiatankönyvek kínálatában a „Médiaismeret” a film és média hazainál sokkal erőteljesebb társadalomtudományi megközelítésével tűnik ki. Magyarországon a mozgókép

és médiakultúra oktatása – a hatvanas években a középiskolákban bevezetésre került filmesztétika óta – döntően esztétikai és művészettörténeti tradícióra épül. A filmes szakma hosszú ideig egyértelműen szerzői központú, a szakirodalmat ugyancsak évtizedek óta döntően befolyásoló látásmódja ma is meghatározza e műveltségi terület közoktatásbeli helyzetét, annak ellenére, hogy közben az erőviszonyok átrendeződtek. Mikor a kilencvenes évek második felétől újra fellángolt az iskola és a mozgókép kapcsolata, a film a tananyagnak továbbra is lényeges – igaz, csak egyik – szelete. A filmkultúra értékei és formanyelve mellett egyre hangsúlyosabbak a tömegkommunikációs ismeretek.

Angliában viszont az arányok fordítottak. Ott a média, elsősorban a televízió szociológiai megközelítésének vannak komoly hagyományai. A második világháború után létrejött, *Hoggart*, *Williams*, majd *Hall* és *Morley* nevével és kutatásaival fémjelzett kritikai kultúrakutatási iskola (cultural studies) a kulturális képződmények befogadói oldalát, a dekódolás körülményeit vizsgálta és a médiaszövegre mint szimbolikus képződményre tekintett. Véleményük szerint a média befogadása csak az adott kulturális kontextusban nyer értelmet, ezért a médiaszövegek „vevői” nem csupán információkat értelmeznek, hanem egy közös kulturális rendszer résztvevőivé válnak. A „Médiaismeret” tulajdonképpen ennek a társadalomtudományi felfogásnak a kontextusában fogant. Ez különösen jól érzékelhető a „Megjelenítés és valóság” című fejezetben. Itt a szerzők elsősorban társadalmi reprezentációról beszélnek, s nem annyira médiafilozófiai problémát látnak a tömegkommunikáció és valóság viszonyában. Hegemonia, ideológia, nemzet, sztereotípa, rasszizmus, ezek a kulcsszavak. A televíziót a társadalmi csoportok szimbolikus küzdőtereként fogják fel, ebben látják hatalmának okát. A fejezet elsősorban a társadalmi szerepekre vonatkozó tudásunk, a média teremtette „valóság” megértéséhez nyújt segítséget.

A „Médiaismeret” több szempontból is hasznos és újszerű látásmódja mellett fontos kiemelnünk legnagyobb hibáját, a példák angol-központúságát. (A magyar előszó korrekt módon jelzi a könyvvel kapcsolatos fenntartásait, többek között az angol „minta” problémáját is.) Sietve hozzáteszem, nem a szerzők tévedéséről van szó. Ők nagyon következetesen valamennyi témát számos konkrét példával segítenek megértetni, a hétköznapi valóságba átültetni. A kétségtelenül célravezető tankönyvírási módszer azonban nehezen működik a könyv külföldi kiadásánál. Az hasznunkra válik, ha van összehasonlítási alapunk, például arra vonatkozóan, hogy más országokban hány órát néznek televíziót, melyek a leggyakrabban ábrázolt témák, társadalmi rétegek és így tovább. A médiajelenségek természetesen határokon túlmutató lényeges hasonlóságot mutatnak, a tömegkommunikáció uniformizált, a licencek vándorolnak, a műsorok sematikus építkeznek. Azonban a minket körülvevő életvilág, az a társadalmi valóság, amelynek kialakításában a médiumoknak lényeges szerepük van, országonként és kultúránként lényeges eltéréseket is mutat. Ha kizárólag az Egyesült Királyság statisztikáiról, hírességeiről, médiaszemélyiségeiről, az angolok befogadói szokásairól, a sokféle nemzetiségű ország identitásproblémáiról, angol lapokról, tévéműsorokról, a BBC és más angol csatornák történetéről olvashatunk, a szándék épp ellenkező hatást érhet el: elidegenít. A szerkesztők igyekeztek enyhíteni a problémán, elsősorban a Függelékben olvasható „A magyarországi sajtó és média” című áttekintéssel (*Bajomi László Péter* írása). Néhány fotó is otthonosabbá teszi a szöveget (a szerkesztő, Hartai László munkái), illetve elvéve hazai példákat is találunk, bár ez utóbbi esetében semmiféle következetességet nem sikerült felfedeznem. Ráadásul olyan magyar tévéműsorokra találunk utalást, amelyek – valószínűleg a könyvkiadás időigényessége miatt – időközben már lefutottak, eltűntek a képernyőről. Súlyos szerkesztési hiba továbbá, hogy a fejezetek végén található szakirodalom-ajánlásban egyetlen magyar nyelvű könyv sincs feltüntetve.

A magyarországi médiaoktatás egyik, ha nem a legnagyobb problémája a „hogyan” kidolgozatlansága, bejáratlansága. Elméleti ismereteknek az egyre sokasodó mozgókép- és médiaelméleti könyvekben, tanulmányokban utána lehet járni, a nagy kérdő- és hiányjel e

tudás iskolai, órai adaptációjánál jelentkeznek. A 'Médiaismeret' ebből a szempontból is segítséget nyújt a gyakorló pedagógusnak. Egyrészt elemzési útmutatót kínál a médiaszövegekhez. Lépésről lépésre tanít meg a formanyelvi és szimbolikus kódok tudatos olvasására. Mindemellett konkrét feladatokat ad, amelyeket – angliai származásuktól függetlenül – a tanítás során hasznosítani lehet. Sajnos az önálló fejezetben bemutatott esettanulmányok – amelyek keretében a könyv részletesen ismerteti helyi lapok, televíziók és rádiók működését, szerepüket a helyi nyilvánosság formálásában, finanszírozási rendszerüket – rengeteg névvel terhelt angliai példák, így itt fokozottan működésbe lépnek az elidegenítő effektusok. Az mindenesetre tanulságos, hogy a tankönyv odafigyel a tömegkommunikáció lokális jelenségeire is. Magyarországon 1985 óta, az első, még tanácsi tulajdonú helyi televízió megalapításától szinte valamennyi nagyobb településen működik egy vagy több médium. Elemzése, vizsgálata viszont jócskán elmarad a betöltött vagy elvárt szerepéhez képest.

A médiapedagógia az élmények és a kreatív alkotómunka nélkül elképzelhetetlen. A könyv utolsó két fejezete a gyakorlat és a kutatás megvalósításához nyújt ismeretet és ötleteket. Különösképpen a médiakutatás módszereinek, fogásainak alapszintű bemutatására érdemes odafigyelnünk. A hazai tankönyvek mintha igyekeznének távol tartani a tanulókat és pedagógusokat az empirikus vizsgálatok végzésétől.

Még egy hatékonyan működő médiaoktatási rendszer eredményeként is naivitás volna elvárni, hogy a nézők a vetélkedőkben mélystruktúrákat keressenek, a híradók szimbolikus üzeneteire figyeljenek, a szappanoperákban a társadalmi rétegek reprezentációját keressék, a reality show valóságához való viszonyát elemezzék. Pedig a médiaoktatás teljesen reménytelen vállalkozás, ha a tömegkommunikációs jelenségek értelmezésének szükségességét a közoktatásban tanulók körére szűkítjük. A média tudatos használatát nem csupán az iskoláskorúaknak, a kiszolgáltatottságukat oly sokszor kiemelt gyermekeknek és kamaszoknak, hanem valamennyiünknek, médiagyártóknak és befogadóknak, szülőknak és pedagógusoknak egyaránt jó volna elsajátítani. A 'Médiaismeret' megfelel e kettős funkciónak. Igényes és a nem szakmabeliek számára is viszonylag könnyen érthető nyelvezete, áttekinthető szerkezete alkalmassá teszi a magánhasználatra. Arra, hogy intézményes keretektől függetlenül is elgondolkozzunk, miképp és miért éppen az a tudás alakul ki bennünk a világról, amelyet a magunkénak érzünk.

O'Sullivan – Dutton – Rayner (2002): *Médiaismeret*.
Korona Kiadó, Budapest.

Murai András

Képirástan

Gyakran olvasni-hallani azt a kijelentést filmkészítőktől, hogy nem szeretnek szavakban fogalmazni. Szabó Gábor, a kitűnő operatőr, Filmes könyv'-e arról tanúskodik, hogy szerzője ugyanolyan mestere a szavaknak, mint a kamerának: olvasmányos, élvezetes stílusban fogalmazza meg gondolatait az operatőr munkájáról.

Szabó Gábor ugyan tanít a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, de kötetét nem tankönyvnek szánta. Témájának kifejtése közelebb áll az alkotói tapasztalaton nyugvó elmélkedéshez, mint egy sajátos látásmódú művész esztétikai nézeteinek a rögzítéséhez. A felhozott példák és a megnevezett mesterek esetében is ügyel arra, hogy ne foglaljon állást valamelyik irányzat vagy művészi törekvés mellett. Talán ez a magya-